

ברוריה ביטון-אשקלוני פטרוס האיברי עולה לרגל

עלייה לרגל וגילוי שרידי קדושים ב'חיי פטרוס האיברי'

'ככל שהתקדם בגיל וברוח השתוקק להתרחק מן העולם ולרוץ לעבר הראשונה מבין המידות הטובות, הלא היא האֶכְסֵנְיֹוּתָא'.¹ דומה כי דברי פתיחה אלה של סיפור המסע של פטרוס האיברי לירושלים משקפים את המניע העיקרי לנהירתם של המוני נזירים למן המאה הרביעית לספירה לעבר המקומות הקדושים בארץ-ישראל, הלא הוא הגשמת אידאל האכסניותא. מונח זה הוא תרגומו הסורי של המונח היווני ξενιτεία (להלן: קסניטיאה, ובלטינית peregrinatio) הרווח בספרות הנזירית, ושהוראתו חיי זרות, ניתוק מחיי משפחה ומסביבה מוכרת – מעין גלות מרצון ונדודים שתכליתם התקדמות רוחנית בחיי הנזירות. מהות הקסניטיאה טמונה ברעיון שהנזיר הוא זר (ξένος), זרות שמשמעותה עשויה להיות פיזית או רוחנית, ושניתן להגשימה בכל שלב של חיי הנזירות ואף יותר מפעם אחת בחיי הנזיר.² למן המאה הרביעית ניתן להצביע על זיקה רעיונית ברורה בספרות הנזירית בין תופעת

1 Petrus der Iberer: *Ein Charakterbild zur Kirchen- und Sittengeschichte des fünften Jahrhunderts*, ed. R. Raabe, Leipzig 1895, p. 20 (להלן: חיי פטרוס האיברי).

2 A. Guillaumont, 'Le dépaysement : comme forme d'ascèse dans le monachisme ancien', *Ecole Pratique des Hautes Etudes*, V^e section, 76 (1968), pp. 31-58 (= idem, *Aux origines du monachisme chrétien [Spiritualité Orientale]*, 30), Abbaye de Bellefontaine 1979, pp. 89-116); H.F. von Campenhausen, 'The Ascetic Idea of Exile in Ancient and Early Medieval Monasticism', idem, *Tradition and Life in the Church*, London 1968, chap. 11; P. Rousseau, *Ascetics, Authority, and the Church in the Age of Jerome and Cassian*, Oxford 1978, pp. 43-49; E. Lanne, 'La xeniteia d'Abraham dans l'oeuvre d'Irénée: Aux origines du thème monastique de la peregrinatio', *Irénikon*, 47 (1974), pp. 163-187

העלייה לרגל לבין הגשמת אידאל הקסניטיאה.³ לעתים בחרו הנזירים כמקום למימוש אידאל הקסניטיאה את ארץ-ישראל, ורבים מביניהם סופם שהשתקעו בה ויצרו קהילה קוסמופוליטית של נזירים.⁴ אידאל נוסף שעמד במרכז אורה החיים הנזירי המוצא את ביטויו בעלייה לרגל הוא אידאל

ה-ḥṣṭā (להלן: הסכיה), ובסורית 'שליא' - מונח המציין חיי שקט, שלווה והתבודדות שהנזיר הציבם כיעד רוחני.⁵ המקורות הספרותיים מן התקופה הביזנטית מלמדים על הגשמת אידאל ההסכיה בארץ הקודש, במדבר יהודה - מדבר של העיר הקדושה - ובמדבר סיני.⁶ עניין מיוחד יש באותם מקרים שבהם נבחרו דווקא המקומות הקדושים כזירה להגשמת אידאלים אלו. כך לדוגמה במאה השישית מספר יוהנס מאפסוס,

מחבר 'חיי קדושי המזרח', על הנזירה מריה מאמידה שבסוריה אשר בחרה להגשים את האכסניותא באחד מאתרי העלייה לרגל הסואנים ביותר במזרח - בכניסה לגולגותא.⁷ לדברי המחבר מריה היה

צפון מדבר יהודה ואזור יריחו

- 3 על זיקה זו ראה: ב' ביטון-אשקלוני, 'עלייה לרגל: תפיסות ותגובות בספרות אבות הכנסייה ובספרות הנזירית במאות הרביעית-שישית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ו, עמ' 189-194. על נזירות ועלייה לרגל בתקופה הביזנטית ראה: C. Saulnier, 'La vie monastique en Terre Sainte auprès des lieux de pèlerinages (IVe s.)', *Miscellanea Historiae Ecclesiasticae*, 6 (Bibliothèque de la Revue d'Histoire Ecclésiastique, 67), Bruxelles 1983, pp. 223-248; H. Sivan, 'Pilgrimage, Monasticism and the Emergence of Christian Palestine in the Fourth Century', R. Ousterhout (ed.), *The Blessings of Pilgrimage (Illinois Byzantine Studies, 1)*, Urbana 1990, pp. 54-65; G.B. Teule, 'The Perception of Jerusalem Pilgrimage in Syriac Monastic Circles', *Symposium Syriacum*, 6 (1992), pp. 311-319
- 4 לביבליוגרפיה על אופיה הקוסמופוליטי של הקהילה הנזירית ראה: ביטון-אשקלוני (שם), עמ' 236-237, הערה 36. להשלכות שהיו לעובדה זו על אופיה של הנצרות בארץ-ישראל ראה: G.G. Stroumsa, 'Religious Contacts in Byzantine Palestine', *Numen*, 36 (1989), pp. 16-42
- 5 דיון קצר בשאלת הגשמת ההסכיה במקומות הקדושים בתקופה הביזנטית ראה: ביטון-אשקלוני (שם), עמ' 194-195. על המונח שליא ראה. להלן, הערה 49.
- 6 על ההסכיה של יולייגוס סבא ושמעון הזקן במדבר סיני במאה הרביעית ראה: Theodoret, *Historia Religiosa*, eds. and trans. P. Canivet & A.L. Molinghen, *Théodoret de Cyr: Histoire des moines de Syrie (Sources Chrétiennes, 234)*, Paris 1977, pp. 222, 354. קירילוס מסקיתופוליס מספר על סבס שביקש את רשותו של אב המנזר כדי 'לעלות לעיר הקדושה ולחיות בהסכיה במדבר'; *Vita Sancti Sabae*, ed. E. Schwartz, Leipzig 1939, p. 6, 90; וכן: "פטרין, נזירות מדבר יהודה בתקופה הביזנטית, ירושלים תשנ"ה, עמ' 13, הערה 9, ושם הפניה למקורות ולספרות נוספים.
- 7 John of Ephesus, *Lives of the Eastern Saints*, ed. and Eng. trans. E. W. Brooks (PO, 17), Paris 1923, XII, pp. 167-169. על חיי מריה ראה: S. Brock & S. Asbrook Harvey, *Holy Women of the Syrian Orient*, Berkeley, Los Angeles & London 1987, pp. 122-123. עמ' 124-133.

בזרות מוחלטת בפתח הכנסייה ולא דיברה עם איש, אך מקץ שלוש שנים, משוזהתה בידי תושבי עירה שבאו לבקר בירושלים, נטשה את המקום ושבבה למולדתה, שכן זרותה נפגמה.

חיי הגלות מרצון והנדודים פגמו לא אחת באורח החיים הנזירי ועוררו הסתייגויות בקרב הוגי דעות

של התנועה הנזירית ובקרב הנזירים עצמם.⁸ אולם ב'חיי פטרס האיברי' לא ניתן להבחין ביחס מסויג כלפי האכסניותא הפיזית. אדרבא, זו מוצגת כפסגת שאיפותיו של הגיבור, אשר שם לו למטרה, לדברי המחבר, לזכות 'בנזר האכסניותא'.⁹ בחיבור זה משתקפת במלואה הויקה שבין הגשמת אורח החיים הנזירי ובעיקר אידאל האכסניותא והשליא לבין המקומות הקדושים בארץ-ישראל. במילים אחרות, לפנינו לא רק

דוגמה לסקרנות אינטלקטואלית לגבי המקומות הקדושים הקשורים בישו ובדמויות מקראיות, או מעשה של חסידות דתית, אלא המסע במקומות הקדושים ב'חיי פטרס האיברי' נתפס כעין מסע אל תוך זהותו הדתית של הגיבור – זהות נזירית ואמונה מונופיזיטית.¹⁰

ב'חיי פטרס האיברי' ארבעה קטעים שעניינם עלייה לרגל וגילויי שרידי קדושים: תיאור כניסתו של פטרס האיברי לירושלים; הביקור בהר נבו; מסורת גילויי שרידי משה בהר נבו; והמסע בחלום לעבר המקומות הקדושים בירושלים, בית-לחם וסביבתם הקרובה.¹¹ אמנם בשעה שפטרס האיברי וחבורתו עמדו נפעמים למראה 'הגגות הגבוהים של הכנסיות הקדושות והנערצות זוהרים כוריתת השמש',¹² כבר הייתה העלייה לרגל הנוצרית לארץ הקודש תופעה מושרשת בת למעלה ממאה שנה ודפוסייה עוצבו כבר לדורות. אף על פי כן רב ערכו של החיבור לחקר התופעה על מכלול היבטיה בתקופה הביזנטית.¹³

8 ראה לדוגמה עמדותיהם של אתנסיוס מאלכסנדריה ואווגריוס מפונטוס: ביטון-אשקלוני (לעיל, הערה 3), עמ' 208-198. על האמביוולנטיות הזו באוסף האמרות של אבות המדבר עמד G. E. Gould, 'Moving on and Staying in the Apophthegmata Patrum', *Studia Patristica*, 20 (1989), pp. 231-237

9 חיי פטרס האיברי, עמ' 122.

10 על העלייה לרגל כמסע אל זהות חדשה ראה: J. Elsner, *Art and the Roman Viewer: The Transformation of Art from the Pagan World to Christianity*, London 1997, pp. 125-131

11 לאחרונה תרגם מרוול קטעים אלה לצרפתית: P. Maraval, *Récits des premiers pèlerins chrétiens au Proche-Orient* (IVe-VIIe siècle), Paris 1996, pp. 164-168

J. Wilkinson, *Jerusalem Pilgrims before the Crusades*, Jerusalem 1977, pp. 57-58

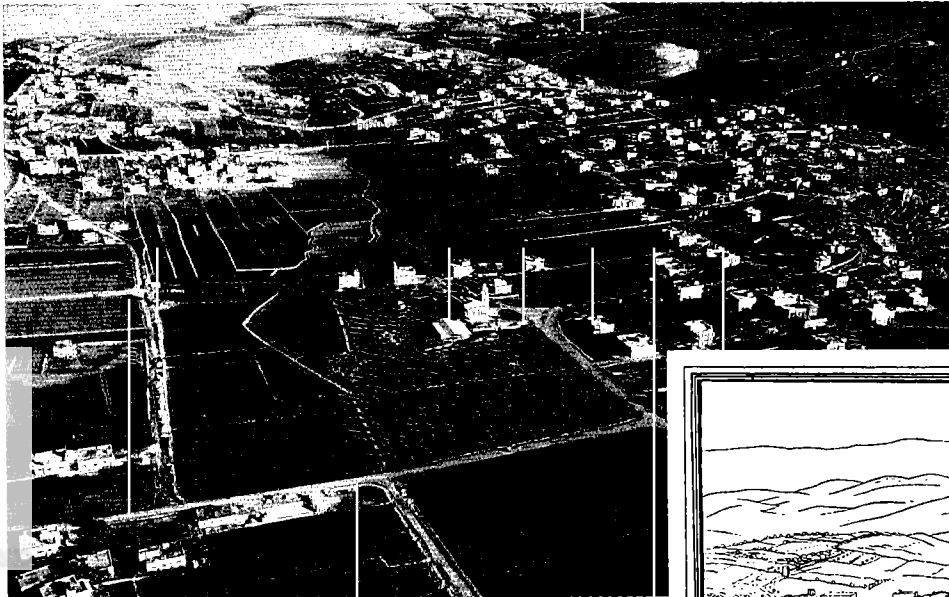
12 חיי פטרס האיברי, עמ' 26.

13 קיימת ספרות מחקר ענפה בנושא העלייה לרגל בתקופה הביזנטית. אציין כאן רק כמה מהמחקרים החשובים האחרונים: E.D. Hunt, *Holy Land Pilgrimage in the Later Roman Empire AD 312-460*, Oxford 1982; P. Maraval,

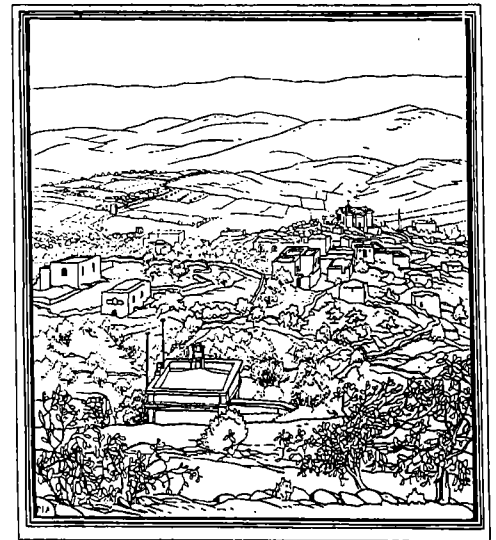
מנור יוני
אורתודוקסי בגיא
בן-הנום ('חקל-
דמא')

פנח בחינת יוצרים

פולחן קדושים, שרידי מרטירים ומקומות קדושים, אשר ביסודם הם חלק מתופעה דתית אחת, קרי עלייה לרגל – מוצאים את ביטוים המלא בחיבור שלפנינו, ומבחינה זו הוא משקף נכונה את המנטליות והרגישות הדתית של התקופה שבה ההירופניה (התגלות הקודש) הייתה תופעה רווחת, נגישה ומוחשית.¹⁴ היסודות המעצבים את הקדושה ואת הקשר בין המאמין ובין האל בתקופה זו מגויסים ביחיי

שדה הרועים
הסמוך לבית-לחם
בצילום ובאיור
משנות העשרים

פטרס האיברי' למען האמונה הנכונה, הלא היא האמונה המונופיוזיטית.¹⁵ בהקשר זה ראוי לתשומת לב עניין נוסף בחיבור: בחיבורים הגיוגרפיים שזורים בדרך כלל סיפורי נסים ומופתים שחוללו הקדושים, וכך מתואר פטרס כמי שפעל נסים לא מעטים. אף על פי כן נראה כי נס אחד נתייחד מן האחרים וזהו נס מרפא שהתרחש בגולגותא. המחבר מספר כי התפשטה פריחה בפניו של יוהנס הסריס ופטרס הלך עמו בלילה לכנסיית האגסטיוס הקדושה, ושם בחלקה הצפוני של הכנסייה, שלדבריו היה שקט יותר, התפללו כל הלילה. בתום התפילה ראה יוהנס יד המנקה את פניו, והוא אכן נרפא.¹⁶ כידוע בתיאורים מן התקופה הביזנטית ואף לאחריה מסופר על נסים שהתרחשו באתרים שונים הקשורים בשמו של ישו, בתלמידיו ובקדושים אחרים, אך נדירים הנסים

:*Lieux saints et pèlerinage d'Orient: Histoire et géographie des origines à la conquête arabe*, Paris 1985
ולאחרונה: א' לימור, מסעות ארץ הקודש: עולי רגל נוצרים בשלהי העת העתיקה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 3-18
[להלן: לימור].

M. Eliade, *The Sacred and the Profane: The Nature of Religion*, San Diego, New York & London 1957, pp. 20-65 14

15 ראה לעניין זה מאמרו של אריה קופסקי בחוברת זו (עמ' 79-96).

16 חיי פטרס האיברי, עמ' 40.

שהתרחשו במתחם כנסיית הקבר, כאילו נתייחד מקום זה לנס הגדול ביותר בתולדות הנצרות – נס תחיית האדון. עדות יקודמת מסוף המאה הרביעית על גירוש שדים בכנסיית הקבר עולה מדברי היירונימוס באיגרת פולמוסית שבה יצא ללמד סנגוריה על קדושתה של ירושלים הארצית כנגד אויביו, כנראה מרומא, אשר ביקשו לערער על קדושתה של העיר.¹⁷ אף בחיי פטרס האברי נס המרפא בכנסיית הקבר מובא בהקשר פולמוסי גלוי: במסגרת המאבק על האמונה הנכונה מתאר יוהנס רופוס את הנס בגולגותא, ותכליתו עולה מדברי המחבר עצמו, הסבור כי נס זה 'תומך באמונתנו ומאשרה'.¹⁸

להלן נביא תרגום עברי מוער של ארבעת הקטעים האמורים מן הנוסח הסורי של 'חיי פטרס האברי', שהוא כידוע הנוסח היחיד שהגיע לידינו. ארבעה קטעים אלה משקפים שלב של התמסדות והתבססות של מסורות על המקומות הקדושים ועל שרידי קדושים בירושלים וארץ-ישראל, ואף מעידים על עיצוב המסלול שבו הלכו עולי הרגל. כך לדוגמה יוהנס רופוס נוקט את המונח 'מסלול קדוש' (רהטא קדישא) כשהוא מתאר את ביקורו בחלום של פטרס האברי בירושלים, ביטוי שאינו מוכר לי ממקורות בני התקופה. לצד המסורות והידיעות על המקומות הקדושים המוכרות מספרות עולי הרגל הקדומה כוללים תיאורים אלה, כפי שנראה בהמשך, גם מסורות חדשות יחסית. הקטע הראשון, שעניינו תיאור הכניסה של פטרס לירושלים בשנת 437/8, מעיד על ההתרגשות הרבה שאחזה בחבורה למראה העיר, עד כי ראו בכך התגשמותם של דברי הנביא 'הנה ציון עיר ישועתנו, עיניך תראינה ירושלים' (ישעיה לג, כ על פי תרגום השבעים).¹⁹ למעשה משתקפת כאן ההשפעה של תופעת העלייה לרגל הנוצרית ושל ממדיה הרחבים במאה החמישית על הפרשנות הנוצרית לכתבי הקודש ובמיוחד לגבי אותם מזמורים ונבואות שבהם מודגשת הויקה בין העם הנבחר לארצו – או במילים אחרות, למרחב גאוגרפי מוגדר. דומה כי עבור נוצרים שאימצו את התפיסה הפאולינית המבטאת יחס של שלילה כלפי מרחב קדוש עוררה העלייה לרגל קשיים תאולוגיים לא מעטים.²⁰ אחד הקשיים שהתעוררו בפרשנות הנוצרית היה כיצד ניתן ליישב את הסתירה שבין הנבואות שנאמרו על שיבת ציון או על הימצאותם של אנשים רבים בירושלים לבין המשנה הפאולינית השוללת ביסודה את משמעות הגאוגרפיה הקדושה. העלייה לרגל הנוצרית אכן סיפקה תשובה חשובה לקושי זה, תשובה שבה היה גלום גם פירוש חדש לנבואות אלה. בעיני הוגי דעות נוצרים נתפסו המוני עולי הרגל שהציפו את העיר כמגשימים את דברי הנביאים שנאמרו על שיבת ציון. דברי הנביא 'שאי סביב עיניך וראי קלם נקבצו, באו לך, בניך מרחוק יבאו ובנותיך על צד תאמנה' (ישעיה ס, ד), התגשמו לדעת תאודורטוס מקירוס (Theodoret of Cyrhus) במאה החמישית

Ep. 46, 8, ed. J. Labourt, II, Paris 1951, p. 109 17

חיי פטרס האברי, עמ' 38. 18

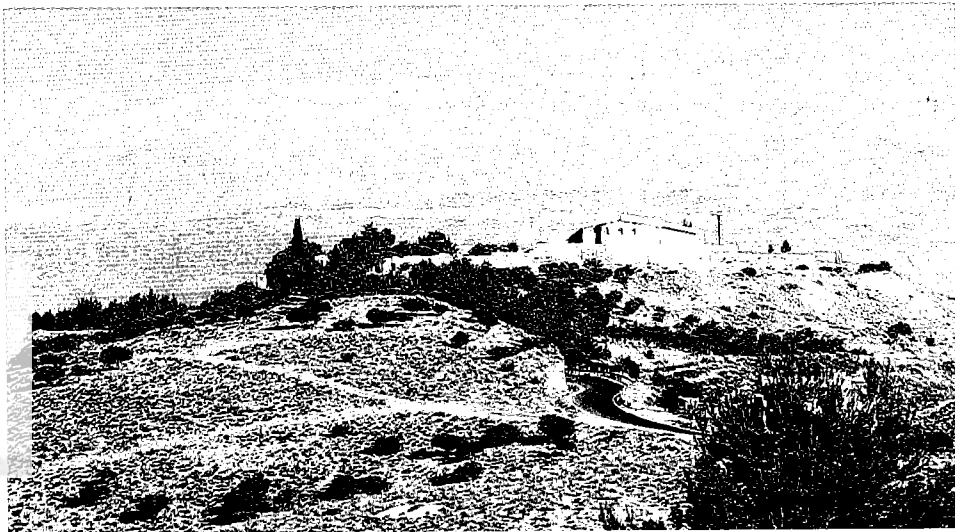
P. Devos, 'Quand Pierre l'Ibere vint-il a Jerusalem?', *Analecta Bollandiana*, 86 (1968), p. 338 19

לדוגמה: מעשה השליחים יז, כד; האיגרת השנייה אל הקורינתים ו, טז. לדין במקצת מן הקשיים התאולוגיים ראה: R. Markus, 'How on Earth Could Places Become Holy? Origins of the Christian Idea of Holy Places', *Journal of Early Christian Studies*, 2, 3 (1994), pp. 257-271; F. Cardman, 'The Rhetoric of Holy Places: Palestine in the Fourth Century', *Studia Patristica*, 17 (1982), pp. 18-25 20

ביטון-אשקלוני (לעיל, הערה 3).

בזמן העלייה לרגל הנוצרית לירושלים. לדבריו 'ניתן אפילו לראותם רצים מכל העולם לעבר העיר ירושלים, לא כדי לעבוד את האל במקדש היהודים, אלא כדי לראות את המקומות המפורסמים של הצליבה, התחייה והעלייה'.²¹

בקטע השני מתוארת עלייה לרגל של פטרוס להר נבו, ככל הנראה בשנות השמונים של המאה החמישית, ומיד לאחר מכן מסופר על גילוי עצמותיו של משה. סיבת הביקור בהר נבו היא לכאורה פרוזאית לחלוטין: פטרוס נסע לעיר ליוויאס, הידועה במעיינותיה החמים 'הנקראים על שם משה

מבט ממורדות הר נבו (ראס סיאגא) לעבר יריחו ומדבר יהודה

הקדוש,²² כדי למצוא מזור למחלתו.²³ במסגרת המסע לליוויאס ניתן תיאור מפורט של העלייה לרגל להר נבו ושל ביקור בכנסייה ואצל נזירי המקום, ובהקשר זה נמסר סיפור גילוי שרידי גופו של משה.

מעשה הגילוי מובא בקטע השלישי והוא למעשה עדות ראשונה לגיבושה הסופי של מסורת הגילוי בנוסח תיאורי ה־*inventio* (גילוי שרידי קדושים) הנפוצים מאוד למן המאה הרביעית. דברי הכתוב בדברים לך, ו שנאמרו על משה, 'ולא ידע איש את קברתו עד היום הזה', עמדו בבסיס הסקרנות הרבה בספרות היהודית והנוצרית כאחת באשר לאופן מיתתו ומקום קבורתו של משה.²⁴ הניצנים

21 ראה פירוש תאודורטוס מקירוס לישעיה ס, ד: Théodoret de Cyr, *Commentaire sur Isaie*, ed. J.-N. Guinot, (Sources Chrétiennes, 315), Paris 1984, pp. 242-245. על העליות לרגל בפירוש תאודורטוס לישעיה ראה: ביטון-אשקלוני (לעיל, הערה 3), עמ' 215-218.

22 חיי פטרוס האיברי, עמ' 83. גם אנטונינוס כינה את המרחצאות בשם 'מרחצאות משה' ושם לדבריו מטוהרים המצורעים. ראה: מסע אנטונינוס, 10, פורסם אצל: לימור, עמ' 224.

23 חיי פטרוס האיברי, עמ' 84. על ליוויאס ראה: מסע אגריה, 10-11, פורסם אצל: לימור, עמ' 67-69; תאודוסיוס, 19, שם, עמ' 187-188.

24 ראה לדוגמה המקורות הרבים שאסף לוי גינצבורג, אגדות היהודים, יא, רמת-גן תשכ"ה, עמ' 245, 255-260 והערות בעמ' 364 ובמיוחד עמ' 368-371; על הבעיות התאולוגיות הקשורות במות משה על פי המקורות היהודיים והספרות האפוקריפית ראה: ש"א ליונשטם, 'מות משה', תרביץ, כז (תשי"ח), עמ' 142-157.

הראשונים של סקרנות זו הופיעו כבר במאה הראשונה לספירה, כפי שעולה מדברי פילון בחיבור 'חיי משה': 'כיצד הוא נקבר באין איש עמו, נקבר לא בידי אנוש אלא בידי כוחות אלוהיים, כיצד לא נאסף אל אבותיו אלא זכה למצבה שאין כמותה'.²⁵ בסוף המאה הראשונה, בחיבור החיצוני איגרת יהודה ט, מסופר על 'מיכאל שר המלאכים בהתווכחו עם השטן וירב אתו על אודות גוית משה'. בחיבור החיצוני עליית משה מוצג יהושע כמי שהיה מוטרד בעניין קבורתו של משה והוא פונה למשה ושואל 'זאי-זה מקום אשר יאספך. ומה תהיה מצבת קבורתך'. ומי יעז להעביר את גויתך מזה כ[אחד] האדם ממקום למקום... ואתה קבורתך ממזרח שמש עד מבואו ומנגב ועד קצה צפון כל רחבי תבל הם קברך'.²⁶ במסגרת העיסוק הרב בחידת מקום קבורת משה מביאות הספרות היהודית והנוצרית מסורות הבאות להסביר מדוע נעלם קברו של משה מעין כל חי ולצדן מסורות על מקום קבורתו בהר נבו.²⁷ אחת העדויות הקדומות בעניין זה עולה מתיאורה של הנוסעת אגריה, שביקרה בארץ בשנות השמונים של המאה הרביעית. אגריה מספרת על אודות קבורת משה בידי מלאכים בהר נבו, סיפור שנמסר לה מפי נזירים בהר נבו בעת ביקורה במקום. לדבריהם הגיעה אליהם מסורת זו מקודמיהם.²⁸ זיהוי הר נבו עם מקום קבורת משה נזכר גם בתרגום אונקלוס ובתרגום המיוחס ליונתן בן עוזיאל לבמדבר לב, ג, לח: 'נבו - בית קבורתיה דמשה'.²⁹ מסורת קבורת משה בידי מלאכים מופיעה אף היא בתרגום המיוחס ליונתן (דברים לד, ו), וביתר הרחבה לעומת תיאורה הקצר של אגריה. מלאכי השרת, מיכאל וגבריאל, הציעו מיסת זהב משובצת אבני חן ושירי החכמה השכיבו את משה על המיטה ובמאמרו הוליכו אותו מהלך ארבעה מילים וקברו אותו בגיא מול בית פעור.³⁰

ייתכן שהדים לניסיון הנוצרי לאתר את קבר משה בראשית המאה הרביעית, בתקופה שבה זכה פולחן קדושים ושרידיהם בנצרות לפריחה אדירה, מהדהדים בנאמר בתלמוד הבבלי בשם ר' ברכיה כי 'מלכות הרשעה שלחה אצל גסטרא³¹ של בית פעור הראיני היכן משה קבור'.³² אחת הסיבות המעניינות מדוע לא נודע מקום קבורת משה מובאת במדרש ימי-ביניים: 'זמפני מה לא נודע

25 מילולית - כוחות שאינם בני תמותה. ראה: *De Vita Mosis II*, 291, Engl. tr. by F.H. Colson (*LCL*, 6), London: 1935, p. 594. תרגום עברי: 'י' עמיר, כתביו הפילוסופיים של פילון, ירושלים תשל"ה, עמ' 71.

26 עליית משה יא, ה-ט (מהדורת כהנא, עמ' שכד).

27 במקצת מן המקורות ראה: מ' איש-שלום, 'מערת המכפלה וקבורתו של משה: לגלגולה של מסורת אגדה', תרביץ, מא (תשל"ב), עמ' 203-210; גינצבורג (לעיל, הערה 24), עמ' 371, הערה 952.

28 מסע אגריה, 12, פורסם אצל: לימור, עמ' 69-70.

29 ראה דברי אַבְל, אשר הפנה לתרגום: *F.-M. Abel, 'Exploration du sud-est de la vallée du Jourdain'*, *RB*, 40 (1931), pp. 375-378. אבל הצביע על תלותה הספרותית של מסורת הגילוי ב'חיי פטרוס האיברי' באגדה שבספר חשמונאים ב, ב, ד-ז, המספרת על ירמיהו הנביא שהחביא בשעת החורבן את האוהל וכליו במערה שעל הר נבו, ושמקום זה 'יהיה לא ידוע עד אשר יקבץ האלוהים את קבוצת עמו ויעשה חסד'. ראה גם: ש' קרויס, 'הקיסר הדרייגוס - הראשון לחוקרי הארץ', השלוח, לט (תרפ"א), עמ' 421-433, 526-540; ובעקבותיו איש-שלום (לעיל, הערה 27), עמ' 204.

30 השווה: דברים רבה וזאת הברכה ב.

31 קסטרא, מהנה צבאי או מצודה. ראה גם: קרויס (לעיל, הערה 29), עמ' 427-428.

32 בבלי, סוטה יג ע"ב. השווה: ספרי דברים שנו (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 428-429), וראה: מ' איש-שלום, 'מדרש עשר גלויות', סיני, מג (תשי"ח), עמ' רב-רג. על קשירת חיפוש זה בשמו של הדרייגוס, ראה: קרויס (לעיל, הערה 29).

קבורתו של משה? כדי שלא יהו ישראל הולכין ומניחין שם בית מקדש, ומזבחים ומקטרים שם, וכדי שלא יטמאו אומות העולם את קברו בפסיליהם ובתועבותיהם.³³ אין זה מן הנמנע כי דברי המדרש כאן קדומים ומקפלים בתוכם תגובה על המציאות הנוצרית במאה הרביעית ולאחריה, תקופה שבה התרבו התיאורים של גילוי שרידי מרטירים, קדושים ודמויות מן המקרא ושל מיקום המסורות הללו באתר גאוגרפי מוגדר.

הנדבך האחרון של המסורת על מקום קברו של משה בהר נבו מצוי כאמור ב'חיי פטרוס האיברי', בתיאור גילוי עצמות משה במקום. יש לציין כי המחבר היה ער לקושי שהציב בפניו הכתוב בדברים לד', ו, וזאת בניגוד לאגריה, אשר קיבלה את דבריהם של נזירי הר נבו על קבר משה במקום כפשוטם. כן ניכרים מאמציו של המחבר לשכנע את הקורא באמתות המסורת. סיפור הגילוי נחתם בתיאור תפקודו של האתר כמקום קדוש, כלומר כמקום ששורה בו היירופניה, התגלות הקודש המומחשת על ידי נסים שפועל האל באמצעות הקדוש. הקדוש המתווך בין שמים לארץ, בין המאמין לאל, הופך את המקום ל'בית מרפא משותף לנפש וגוף לגוף'.³⁴ קביעה זו נועדה לאשש את אמתות מסורת הגילוי ולהעניק לה תוקף בעיני המאמין הנוצרי.

אחד המוטיבים ב'חיי פטרוס האיברי' שראוי לתת עליהם את הדעת הוא ניסיונו של המחבר לזהות בין הגיבור לבין משה המכונה בפיו 'משה השני'.³⁵ תכליתה של ההדמיות למשה (*Imitatio Mosis*) עולה בקנה אחד עם מגמתו הכללית של החיבור: להלל ולקלס את פטרוס האיברי כמי שמחזיק באמונה הנכונה, הלא היא האמונה המונופיזיטית; דמותו של משה כנביא וכמי שקיבל את האמת האלוהית משרתת היטב את מטרותיו של יוהנס רופוס. תיקוי דמותו של משה ניכר כבר בתחילת תיאור המסע לירושלים, כשהמחבר משווה את פטרוס ויוהנס, אשר נטלו עמם במסע לארץ-ישראל שרידי מרטירים בתוך תיבה מהודרת עשויה זהב,

עין משה' במורדות הר נבו - מקום מפגשה של הצליינית אגריה עם נזירים

למשה. לדברי המחבר במעשה זה נהגו השניים כמשה, אשר נשא את ארון הברית עם הכרובים.³⁶ עוד מוסיף יוהנס רופוס כי שרידי המרטירים הגנו על פטרוס וחבורתו והובילו אותם בדרכם לירושלים בבטחה, בדומה לעמוד האש ועמוד הענן שהלכו לפני בני ישראל במסעותיהם במדבר,³⁷ או לחלופין,

33 לקח טוב, דף ס"ח ע"א (מהדורת רא"ם). חשש זה נמצא גם באגדה על אדם הראשון כפי שהראה איש-שלום (לעיל), הערה 27, עמ' 203, הערה 6. ועיין גם: ליוגשטם (לעיל, הערה 24), עמ' 152.
 34 חיי פטרוס האיברי, עמ' 89.
 35 שם, עמ' 90, 127.
 36 שם, עמ' 23.
 37 שם, עמ' 22.

התקיימו בהם דברי משה 'כנשר המגן על הקן שלו'.³⁸ ייתכן

שעל רקע הניסיון ליצור הקבלה בין פטרוס האיברי למשה מתבארים

אף העניין הרב של המחבר במסורת גילוי שרידי משה וניסיונו לאמת את המסורת

ולהעמידה על אדנים מוצקים - הגם שהדברים אינם קלים כלל, שכן הם עומדים בסתירה

גלויה לכתוב בדברים לד, ו: 'ולא ידע איש את קברתו'. רק באמצעות החיזיון, המשמש במקרה דנן

כמקור סמכות חיזוני, עוקף המחבר את הקושי שהציבו בפניו דברי המקרא.

יש להדגיש כי הבחירה במשה בהקשר זה לא הייתה שכיחה, ועל פי רוב הדמות המקראית המשמשת

אב-טיפוס לנזיר עולה הרגל בספרות ההגיוגרפית היא דמותו של אברהם הגולה מארצו ומולדתו.

כך לדוגמה בחיבור ההגיוגרפי 'חיי תאוגניוס' מאת פאולוס מחלוצה מתואר הנזיר הקפדוקי תאוגניוס

(425-522) כמי שביקש לחקות את אברהם: 'לאחר שבילה שם זמן מה בהתבודדות ובאורח חיים הולם

נזירים, שמע את דבר ה' לאברהם אבינו בכתבי הקודש: לך לך מארצך ומולדתך ומבית אביך אל

הארץ אשר אראך (בראשית יב, א), ותיכף, כפי שעשה אברהם אחרי מצוות ה', עקר את עצמו

ממולדתו ועבר לירושלים כדי להתפלל במקומות הקדושים'.³⁹ אברהם נתפס בספרות הנזירית כמי

שהגשים את הקסניטיאה הלכה למעשה, ודברי הכתוב בבראשית 'לך לך מארצך וממולדתך'

(בראשית יב, א) יש בהם ביטוי מובהק לכך.⁴⁰ במידה רבה ניתן לומר כי מסע זה להגשמת הקסניטיאה

כמוהו כחיפוש זהות רוחנית חדשה. ברם מחבר 'חיי פטרוס האיברי' לא הסתפק בהגשמת אידאל

הזרות אלא ביקש גם להעניק גושפנקה לזהותו הדתית של הגיבור ולאמונתו המונופיזיטית - עובדה

המסבירה את בחירתו במשה ולא באברהם מתוך גלריית הדמויות המקראיות שעיסרה את הספרות

ההגיוגרפית. רצונו היה לזהות את גיבורו לא עם דמות הוד המובהק שביקש לעצמו מולדת חדשה,

אלא עם מי שקיבל את התורה ישירות מהאל, ושאין עוררין על כך כי בחיקו האמונה הנכונה.

38 שם, עמ' 26. השווה: 'כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף' (דברים לב, יא). השווה גם חיקוי צניעותו של משה: חיי

פטרוס האיברי, עמ' 45.

39 Vita S. Theognii Episcopi Beteliae, ed. J. van den Gheyn, *Analecta Bollandiana*, 10 (1891), pp. 78-118; S.

Vailhé, 'Saint Théognius, Evêque de Béthélie', *Echos d'Orient*, I (1897/8), pp. 380-382

R.L. Wilken, *The Land Called Holy: Palestine in Christian History and Thought*, New Haven & London 1992, 40

שיירת צליינים
יוונים אורתודוקסים
בדרכם לבקעת

הירדן

מכון ביהמ"ד ירושלים

הקטע האחרון שנביא להלן הוא סיפורו של נזיר 'פשוט וללא דופי' המספר לחבריו על עלייה לרגל של פטרוס האיברי בחלום, ודבריו נאמרים על רקע התהיות של התלמידים על כך שפטרוס לא ביקר לכאורה זמן מה במקומות הקדושים. הנזיר מתאר מסלול ביקור ממשי בעיר שעשוי היה לערוך כל עולה רגל נמרץ שהגיע לירושלים באמצע המאה החמישית. התיאור מפורט, ודומה כי המספר לא החסיר בחלומו שום אתר מרכזי, כאילו ביקש לנכס באמצעות מסעו של פטרוס את כל האתרים שבהם פעלו ישו ותלמידיו לטובת האורתודוקסיה לשיטתו של פטרוס האיברי בגונה המונופוזיטי. אולם הקורא שפירוט זה עשוי לעורר בו את הרושם כי אכן זהו 'המסלול הקדוש' שבו הלך פטרוס האיברי עומד על טעותו בסוף התיאור. כוונת המחבר לא הייתה כלל לספר כי פטרוס אכן כיתת רגליו במסלול זה, וכל המסע אינו אלא מסע שעשאו ברוחו. לפנינו אפוא מסע של עלייה לרגל רוחנית שמשתקף בו מסלול ממשי של עולה רגל נוצרי בסוף המאה החמישית (עת נכתב החיבור) עד כי אין כל קושי לשרטט באמצעותו מפה מדויקת של המקומות שבהם התהלך פטרוס בחלומו, כפי שאכן עשה ג'ון וילקינסון.⁴¹ הפולחן ברוח הוא הדרך להתגבר על הקשיים שעמדו בפני פטרוס כנוצרי מונופוזיטי לבקר במקומות הקדושים. המוצא שהמחבר מאמץ הוא החלום – שבו עולה הרגל יכול להתהלך כאוות נפשו בין האתרים בלי שאמונתו תהווה מכשול. הערת המחבר כי 'דבר זה התרחש כדי לשכנע את הבלתי ראויים שהמבורך ערך פולחן ברוח לאדון בכל מקום קדוש בכל יום ואפשר אף שבכל שעה' מהווה סיבה ופירוש כאחד לחלום. לזי יכול היה פטרוס לממש את שאיפתו ולהלך במסלול הקדוש, לא היה כמובן כל טעם בחלום אשר נועד לרצות את התלמידים. החלום במקרה דנן משמש כלי להתמודדות פולמוסית בנסיבות שנוצרו בעקבות הוויכוח התאולוגי על האמונה הנוצרית בין הכלקדונים למונופוזיטים.⁴²

העמדת העלייה לרגל הרוחנית, או כדברי המחבר 'הפולחן ברוח', כנגד המעשה הממשי של העלייה לרגל איננה מחידושו של יוהנס רופוס. בדרך זו התמודדו מנהיגי הרוחניים החשובים ביותר של הנזירות למן המחצית הראשונה של המאה הרביעית עם הקשיים התאולוגיים שהיו כרוכים במעשה העלייה לרגל ובמושג מקום קדוש. אתנסיוס מאלכסנדריה ואוגריוס מפונטוס הציבו במאה הרביעית את העלייה לרגל הרוחנית כנגד התעצמותה של העלייה לרגל הפיזית אל מערך המקומות הקדושים שהלך והתהווה בירושלים ובבית-לחם.⁴³ תחת המשולש הקדוש (מקום הלידה בבית-לחם ומקום התחייה והעלייה לשמים בירושלים) העמידו השניים את אורח החיים הנזירי. אך בעוד שבכתבי אתנסיוס ואוגריוס בא אידאל זה לידי ביטוי באמצעות פרשנות אלגורית, שנועדה לתת מענה לקשיים התאולוגיים שעוררה העלייה לרגל ולהמעיט בערכה הדתי בעיני הנזירים, ניסה יוהנס רופוס לעקוף את הקשיים באמצעות חלום. כאילו מבקש היה לומר כי למרות הקושי (הפוליטי או התאולוגי) לבקר במקומות אלה הרי הם קדושים בעיניו

41 וילקינסון (לעיל, הערה 11), עמ' 56.

42 ראה מאמרו של קופסקי בחוברת זו.

43 J. Lebon (ed.), 'Athanasiana Syriaca 2: S. Athanase: Lettre à des vierges qui étaient allées prier à Jérusalem et qui étaient revenues', *Le Muséon*, 41 (1928), pp. 170-203; *Evagrius Ponticus*, ed. W. Frankenberg, *Abhandlungen der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, Philologisch-historische Klasse, Neue Folge*, 13, 2, Berlin 1912, p. 583

ושייכים לו. אין ספק שתיאורי העלייה לרגל בחיבור שלפנינו מלמדים על החשיבות שייחס המחבר למקומות הקדושים ועל תפיסתו כי זה אשר יכול לראות את המקומות הקדושים ולגעת בהם כמו ידיו הוא המחזיק באמונה הנכונה. לימים נעשתה תפיסה זו אופיינית לנוצרי מדבר יהודה אשר ראו בפסוק 'כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים' כעין סיסמה המבטאת השקפת עולם זו.⁴⁴

תאי נזירים בקרנטל,
איור מתוך כתב-היד
של ארמטה פיירוטי
מו המאה התשע-
עשרה

תיאורי עלייה לרגל ב'חיו פטרוס האיברי' מתורגמים מן הנוסח הסורי

כניסתו של פטרוס האיברי לירושלים (חיי פטרוס האיברי, עמ' 26-27).

כאשר היו בקרבת ירושלים העיר הקדושה אשר אותה אהבו, הם ראו ממקום גבוה השוכן ממול והמרוחק חמש סטדיות [מהעיר] את הגגות הגבוהים של הכנסיות הקדושות והנערצות וזהרים כזריחת השמש. זו של הצלב המושיע והנערץ של התחייה [האנסטזיס] הקדושה, וכן זו של העלייה הראויה להערצה הנמצאת על ההר ממול.⁴⁵ הם קראו בעצמה בהגשימם את דבר הנביא 'הנה ציון עיר ישועתנו, עיניך תראינה ירושלים' (ישעיה לג, כ).⁴⁶ הם העלו שבח והודיה בכל כוחם למשיח שאהבו, לזה אשר קרא להם והוציאם [מקונסטנטינופוליס], הדריכם והצילם. ובנופלם על פניהם ארצה לא הפסיקו להשתחוות מעל גבעה זו, והיו זוחלים על ברכיהם ומברכים את הארמה הקדושה

44 קירילוס מסקיתופוליס, חיי סבס (לעיל, הערה 6), 152-157.

45 הכוונה לכנסיית העלייה השמימה על הר הזיתים.

46 נוסח תרגום השבעים.

בשפתותיהם ובעיניהם פעמים רבות, מתוך ביטחונם באהבה היוקדת בקרבם, עד הגיעם לפנים מן החומות הקדושות. הם נשקו את בסיס הצלב היקר – כוונתי לגולגותא הקדושה – וכנסיית התחייה הקדושה. ובראותם [את המקומות הקדושים] היו בוכים ומתוודים, משבחים ומהללים כמי שקיבלו זה כבר את ישו שאהבו ומעתה ואילך היו שוכנים עמו בשמים.

העלויה לרגל להר נבו (חיי פטרוס האיברי, עמ' 85-86)

ביום המחרת עשינו דרכנו לעבר מידבא ובאמצע הדרך הגענו להר משה הקדוש הנקרא עברים או פסגה, למקום שבו אמר לו האלוהים 'עלה ומות'. הייתה שם כנסייה נערצת גדולה מאוד על שם הנביא, ומנזרים רבים נבנו מסביבה והם מקיפים אותה.⁴⁷ כאשר ביקרנו בחדווה במקום עם האיש הזקן [פטרוס], נשאנו תפילות הודיה לאלוהים אשר כיבד אותנו בברכה ובפולחן של נביא זה. כשבאנו לשם

לאחר התפילה והפולחן, הוביל אותנו האיש הזקן [פטרוס] לתא קטן – חמש אמות אורכו ורוחבו – שלא היה מואר דיו, והוא סיפר ואמר: 'זוכר אני שכשהייתי צעיר ואך באתי מעיר המלכות [קונסטנטינופוליס] והגעתי אל ההר הזה למען הביקור והתפילה, שמעתי שאחד מחשובי קדושי סקטיס⁴⁸ גר כאן בשקט ובהתבודדות [בשליא].⁴⁹ הוא עזב את סקטיס יחד עם כל הנזירים שהיו שם בזמן הפלישה של המזיקים⁵⁰ שהרסה את כל המנזרים שם. שכנעתי את שומר ההר שראוי אני לביקור ולברכה שלו [של הקדוש]. היה זה התא שאותו

סצנת ציד דוב, פרט מתוך פסיפס הרצפה ב'בזיליקה של משה' בהר נבו, משנת 530

אתם רואים ובו התגורר המבורך במשך ארבעים שנה. הוא לא יצא החוצה מעבר לדלת ואף לא עבר את המפתן. הוא היה סגפן ונביא ומלא חסד אלוהי. ואז שלושה מאתנו באו [ונכנסו אל תאו של הקדוש]; אני ויוחנן המבורך שלי,⁵¹ ואדם נוסף – נזיר ממוצא קפרוקי שהיה נוסע עמנו משום שהיה דיאקון [שמשא]⁵² בארצו ונמלט מעול התפקיד ובה לירושלים וגר שם בשקט ובהתבודדות [בשליא].

47 על הכנסייה בהר נבו ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 282-283 והערות שם; לימור, עמ' 66-69 והערות שם. הכוונה למדבר סקטיס במצרים, ששם פרח מושבה נזירית במאה הרביעית והחמישית. על נזירות סקטיס ראה: D.J. Chitty, *The Desert a City*, Oxford 1966, pp. 66-74; J.-C. Guy, 'Le Centre monastique de Scété dans la littérature du Ve siècle', OCP, 30 (1974), pp. 129-147; פטריך (לעיל, הערה 6), עמ' 10-14.

49 שליא הוא כאמור המונח המקביל בספרות הנזירית הסורית להסכיה ביוונית. על המשמעויות השונות של המושג הסכיה ראה: I. Hausherr, 'L'hésychasme: Etude de spiritualité', OCP, 22 (1956), pp. 5-40, 247-285 (= idem, *Hésychasme et Prière [Orientalia Christiana Analecta, 176]*, Rome 1966, pp. 163-237); K. Ware, 'Silence in Prayer: The Meaning of Hesychia', B. Pennington (ed.), *One Yet Two Monastic Traditions East and West*, Kalamazoo, Mich. 1976, pp. 22-47.

50 ידועות לנו שלוש פלישות של המזיקים – שבטי ברברים מן המדבר המערבי במצרים – לסקטיס במאה החמישית: בשנים 408-409, 434 ו-444. המושבה הנזירית בסקטיס נהרסה בפלישת הברברים הרביעית בשנת 570. ראה: H.G. Evelyn-White, *The History of the Monasteries of Nitria and Scetis*, New York 1932, pp. 150-167.

51 הוא יוהנס הסריס, בן לווייתו ומדריכו הרוחני של פטרוס האיברי, ראה: חיי פטרוס האיברי, עמ' 21. וראה מאמרו של קופטקי בחוברת זו.

52 בסורית – שמשא, ותרגומו משרת בקודש, כלומר דיאקון או עבד. מרוול בתרגומו של קטע זה לצרפתית העדיף

גילוי שרידיו של משה (חיי פטרוס האיברי, עמ' 87-89)

נודע לנו שם מפי הגרים בהר הזה כיצד אלה שבנו את הכנסייה וידאו כי גופת משה הקדוש הונחה שם ושכנסייה זו נבנתה מעליה.⁵³ השולחן והמזבח הוקמו ומתחת למזבח היה כד שמן ואפר, וזאת אף על פי שנאמר מפורשות בכתבי הקודש 'זימת משה עבד ה' בארץ מואב על פי דבר ה', והוא נקבר בארץ מול בית פעור ולא ידע איש את סופו עד היום הזה' (דברים לד, ה-ו, על פי תרגום השבעים). הם סיפרו לנו על רועה מכפר נבו השוכן מדרום להר אשר רעה את צאנו והגיע עד למקום הזה. וכאשר בא לשם הוא ראה כמו בחיזיון מערה גדולה מאוד מלאה אור עצום וריח בשמים והדר. הוא התפלא מפני שמעולם לא נראה כדבר במקום הזה. נאזר בכוח האל העז לדרת למערה זו. שם ראה זקן נכבד, פניו זורחות וכולו מלא חסד, שוכב על מעין מיטה נוצצת המבריקה בכבוד ובחסד. ואז כאשר הבין כי היה זה משה הקדוש רץ מיד אל הכפר בחיל ובחדווה רבה, ומיהר להודיע את דבר החיזיון לנמצאים שם. והוא החכים בעזרת האל, אסף אבנים קטנות ועשה מהן ערמות רבות במקום שבו ראה את החיזיון. זאת מפני שחשב שמא בשו בו המקום לא ימצא ואכן כך קרה. כאשר שמעו זאת אנשי הכפר רצו כולם בהמוניהם לעבר [מקום] החיזיון וחיפשו את המערה. בקראו לאל כעד אמר הרועה כי 'במקום הזה שבו נמצאות הערמות האלה ראיתי את החיזיון, ירדתי למערה זו וראיתי את הנביא הקדוש, ועל כן הקמתי את הערמות הללו כך שגם אם הנביא ישוב ויסתתר בפקודת האלוהים, בכל זאת יזוהה המקום באמצעות ערמות אלה'. ואכן משהכירו [אנשי הכפר] וגם קדושים רבים אחרים באמתות החיזיון, נחפזו כל בני המקום והביאו חומרי בנייה, וכנסייה זו נבנתה על שם הנביא הגדול והמחוקק. בזאת הוא מצהיר בגלוי וללא כל ספק לכל אדם את חסדו ואת כוחו על ידי אותות, נסים וריפוי אשר התרחשו מאז ללא הפסק במקום הזה, שכן זהו בית מרפא משותף – לנפש וגם לגוף, בית מפלט לכל אלה הבאים לכאן מכל מקום, חולים בנפשם וסובלים ממיני תחלואים שונים. לאחר שהתפללנו שם והצטיידנו בתפילות הנביא הגדול הגענו לעיר האמורה [מידבא].

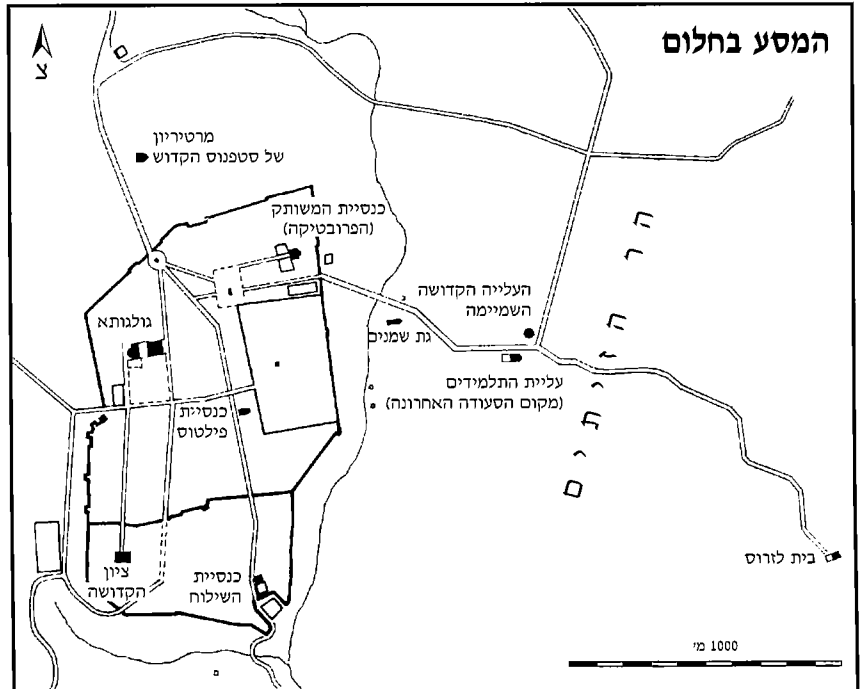
לדוגמה כאן: עבד (מרוול [לעיל, הערה 11], עמ' 166-167). הוא אף הרחיק לכת בנדון וסבר שיש כאן מקרה מעניין של עבד אשר בחר בחופש באמצעות עלייה לרגל (שם, עמ' 166 הערה 1), והדברים תמוהים. תרגום 'שמשא' כדיאקון מסתייע לדעתנו גם מתוך הגיונו הפנימי של המשך הסיפור: שומר המקום פנה למבקרים וציווה עליהם להתפלל אך הם נאלמו, ולאחר שתיקה הוסיפו: 'סלח לנו אב, הננו חוטאים וחילוניים'; האב הצביע לעבר הקפדוקי ואמר: 'דיאקון [שמשא] ערוך את התפילה, אל תסתיר את החסד' (חיי פטרוס האיברי, עמ' 86). לעומת זאת לציון עבד משתמש מחבר 'חיי פטרוס האיברי' במילה עבדא, לדוגמה: חיי פטרוס האיברי, עמ' 20, 23.

53 השווה גילוי עצמות סטפנוס הפרוטו-מרטיר בשנת 415 בכפר גמלא שמצפון לירושלים: *Bibliotheca Hagiographica Latina*, II, Bruxellis 1900-1901, 7850-7856; גילוי שרידי איוב: מסע אגריה 5-6, 16, פורסם אצל: לימור, עמ' 76; וכך: מסע אגריה, 12, שם, עמ' 69. מסורת הגילוי ככל הנראה לא הייתה ידועה בימיה של אגריה ונתגבשה רק לאחר ביקורה, שכן קשה להניח שאגריה לא הייתה מספרת על כך כפי שהיא מתארת בהרחבה את מסורת גילוי קברו של איוב. מסורת אחרת, שלפיה מצוי קבר משה בחברון, במערת המכפלה, מביא איש-שלום (לעיל, הערה 27). סוגיית זיהוי מקום קבורת משה במסורת המוסלמית למן המקורות הקדומים עד לתקופה העות'מאנית נדונה בהרחבה בידי 'סן, 'מקאם נבי מוסא בין יריחו לבין דמשק – לתולדותיה של תחרות בין שני אתרי קודש', המורה החדש, כח (תשל"ט), עמ' 22-38; הנ"ל, 'המחלוקת בסוגיית מקאם נבי מוסא בעיני המקורות המוסלמיים', שם, עמ' 220-238. תודתי לחברי מאיר בר-אשר שהפנה את תשומת לבי למאמרים אלה.

עלייה לרגל בחלום (חיי פטרוס האיברי, עמ' 98-100)

לאחר זמן מה, משהגיע הסתיו, חזר האיש המבורך [פטרוס האיברי] אל אחיו שבשפלה. משעזב הרהרו אנשים אחדים בלבם ואמרו: 'הכיצד במשך כל הימים האלה שבהם שהה [פטרוס] בקרבת

ירושלים לא השתוקק המבורך להיכנס לעיר הקודש אף לא בלילה, ולערוך פולחן במקומות הפולחן ובמיוחד בגולגותא הקדושה ובקבר המעניק חיים? למחרת עזיבתו בא אחד האחים [נזירים] שהיה איש פשוט מאוד וללא דופי ואמר להנזיר: 'בלילה האחרון ראיתי חיזיון מפחיד, משום שנדמה היה לי שאני רואה את אבא פטרוס הבישוף והוא אמר לי: "את, היכול אתה לתת לי יד?" אך הוא לבדו לקח אותי בחלום הזה לעיר

מפת האתרים בירושלים שבהם ביקר פטרוס האיברי - בחלומו

הקדושה בלילה ההוא אשר בו היה אמור לעזוב. הוא נכנס תחילה למרטיריון של סטפנוס הקדוש שבו פגש בתחילה;⁵⁴ לאחר מכן ירד למערה וערך פולחן לעצמות [שרידי הקדוש].⁵⁵ כאשר יצא משם נחפו לעבר הגולגותא הקדושה ולעבר הקבר הקדוש.⁵⁶ משם ירד לכנסייה הנקראת על שם

54 ייתכן שהכוונה לחיזיון שהיה לפטרוס של סטפנוס הפרוטו-מרטיר.
 55 על סקילת סטפנוס ראה מעשה השליחים 1, ח - ז, ס. על גילוי שרידי סטפנוס בכפר גמלא, מצפון לירושלים, ראה: הנט (לעיל, הערה 13), עמ' 214-220 וביבליוגרפיה קודמת שם; מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 266-267; א' לימור, 'קדושה נוצרית - סמכות יהודית', קתדרה, 80 (תמוז תשנ"ז), עמ' 43-47. תחילה הונחו השרידים בכנסיית ציון ובשנת 438 או 439 הועברו לכנסיית סטפנוס שבנתה הקיסרית אוודוקיה. לדברי קירילוס מסקיתופוליס (חיי אותימיוס, 35, מהדורת שוורץ [לעיל, הערה 6], עמ' 54) המקום נחנך בשנת 460 אף על פי שטרם הושלמה מלאכת הבנייה. על הכנסייה ראה: לימור, עמ' 183-184 הערה 58. על הכנסייה המתחרה מול שער האריות ראה: א' לימור, 'מסורות נוצריות של הר הזיתים בתקופה הביזנטית והערבית', עבודת גמר, האוניברסיטה העברית בירושלים, 1978, עמ' 114-115.
 56 על הגולגותא וקבר ישו (האנסטיוס) בספרות עולי רגל ובמחקר ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 252-257; לימור, עמ' 88, הערה 206 J.E. Taylor, *Christians and the Holy Places: The Myth of Jewish-Christian Origins*, Oxford 1993, pp. 113-142. יו: idem, 'Golgotha: A Reconsideration of the Evidence for the Sites of Jesus' Crucifixion and Burial', *New Testament Studies*, 44 (1998), pp. 180-203

פילטוס.⁵⁷ משם הלך לזו [לכנסייה] של המשותק⁵⁸ ולאחר מכן לזו של גת שמנים.⁵⁹ לאחר שביקר גם במקומות הקדושים באזור זה⁶⁰ עלה לעליית התלמידים⁶¹ ולאחר מכן לכנסיית העלייה הקדושה.⁶² משם [הלך] לבית לזרוס.⁶³ לאחר מכן הוא הלך בדרך המובילה משם עד בואו אל בית לחם

57 מתי כו, ושם מסופר כי ישו נחקר לפני שעונה וראה: מסע מבורדו, 8, פורסם אצל: לימור, עמ' 32. קירילוס מירושלים מעיד כי באמצע המאה הרביעית היה המקום חרב (Catechetical Lectures XIII, 39; PG, 33, 820a). על פי חיי פטרוס האיברי עמדה במקום כנסייה באמצע המאה החמישית. על מיקום הכנסייה ראה: מסע אנטונינוס, 3, 23, פורסם אצל: לימור, עמ' 183, הערה 55. על הליטורגיה במקום ראה: מסע אגריה 4, 36, שם, עמ' 103; תאודוסיוס, 7, התיאור הקצר, 5, שם, עמ' 204; וכן: מסע פאולה, 9, פורסם אצל: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 261-260 והערות שם.

58 על פי המסופר ביוחנן ה, ב-טו, במקום זה ריפא ישו את המשותק שלא יכול היה להגיע למים בכוחות עצמו. המקום ידוע כפרובטיקה, כנסיית המשותק, ראה: לימור, עמ' 184 והערה 60; מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 261-262 והערה 80.

59 בגת שמנים היו שני אתרים מרכזיים במאה החמישית, מקום מסירת ישו (מתי כו, לו-ג) וכנסיית היגון (שם, לט-מד). לבעיית זיהוי האתרים והמסורות הקשורות בהם ראה: לימור (לעיל, הערה 55), עמ' 37, 66-68. על מקום המסירה ראה גם: לימור, עמ' 102, הערה 273. מן התיאור שלפנינו עולה שפטרוס ביקר בכנסייה ועל כן יש להניח שביקר בכנסיית היגון. במקום נערכו תפילות של נוצרים כבר בראשית המאה הרביעית, ראה: אוסביוס, אונומסטיקון, מהדורת E. Klostermann, 18, 74. לדעת מרוול 'הכנסייה האלגנטית' הנוכרת אצל אגריה (2, 36) היא הכנסייה בגת שמנים שנבנתה בין שנת 379 לשנת 383, ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 263 והערות שם. דעה אחרת על מקום הכנסייה המתוארת אצל אגריה, ראה: לימור (לעיל, הערה 55), עמ' 34-36, 62-66; לימור, עמ' 102 הערה 271.

60 אין כל אפשרות לשער באילו אתרים ביקר פטרוס באזור גת שמנים ועמק יהושפט. על שרידי כנסיות ביזנטיות באזור עיין: לימור (לעיל, הערה 55), עמ' 37-42.

61 עליית התלמידים היא מקום הסעודה האחרונה, ראה: מרקוס יד, יד-טו; לוקס כב יא-יג. לפנינו עדות חשובה על מסורת הסעודה האחרונה בהר היתים טרם נדידתה להר ציון. עדות זו מצטרפת לעדות קודמת של אגריה על הליטורגיה ביום חמישי הקדוש, היום שבו חוגגים את הסעודה האחרונה - באותו יום הקהל מתאסף באלאונה. בדיון הסיקה לימור כי ניתן להבין שבעת שהותה של אגריה בירושלים ציינו את הסעודה האחרונה באלאונה, מה עוד שאגריה אינה מזכירה טקס ביום זה בהר ציון. ראה: לימור (לעיל, הערה 55), עמ' 79. על השמות השונים לכנסיית האלאונה ובכלל זה הכינוי 'כנסיית התלמידים' ראה: שם, עמ' 20-21. על מקום הסעודה האחרונה בכנסיית האלאונה בהר היתים ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 265 והערות שם. לאפשרות זיהוי נוספת של מקום הסעודה האחרונה בעמק יהושפט ראה: תאודוסיוס, 10, פורסם אצל: לימור, עמ' 185.

62 לוקס כד, נ-נא; מעשה השליחים א, יב. אגריה מכנה את המקום Imbomon (מסע אגריה, 1, 31; 4, 35; 1, 36; 3, 39 ועוד). לדעת מרוול זהו שיבוש המילים היווניות *év Bouvos* - על הגבעה - וראיה לדבר הוא מוצא ב-*Lectionnaire arménien* 40 (Mass J et P): à la colline (PO, 36), p. 273; ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 266, הערה 113. לימור בעקבות אבל ונסן העדיפה לפרש במה *μημα*, ראה: לימור, עמ' 99, הערה 261. פטרוס מכנה את הכנסייה 'העלייה הקדושה' וכך גם קירילוס מסקיתופוליס, חיי אותמיוס, 37, 43, מהדורת שוורץ (לעיל, הערה 6); חיי סבס, 45. לפי מחבר 'חיי פטרוס האיברי' (עמ' 30) הכנסייה נבנתה במימונה של פואמניה Poemenia, ככל הנראה בשנות השמונים של המאה הרביעית, אך לאחר ביקור אגריה, שכן היא איננה מציינת כי יש כנסייה במקום. על פעילותה של פואמניה בירושלים ראה: הנט (לעיל, הערה 13), עמ' 160-163. לתארוך הכנסייה ראה: P. Devos, 'Égérie n'a pas connu l'église de l'Ascension', *Analecta Bollandiana*, 87 (1969), pp. 208-212 (לעיל, הערה 55), עמ' 23-24. מלניה הצעירה בנתה בשנת 439 בתוך הכנסייה מרטיריו קטן ובו הניחה את שרידי סטפנוס; 258, 240, 90), Paris 1962, pp. 240, 258 (Sources Chrétiennes, 57, 64 (Gerontius, Vie de sainte Mélanie. לפי 'חיי פטרוס האיברי' (עמ' 32-33) הונחו במקום גם שרידי ארבעים מרטירים של סבסטיה. ראה גם: אוכריוס, 10, פורסם אצל: לימור, עמ' 160; תאודוסיוס, 6, שם, עמ' 181.

63 על סיפור החייאת לזרוס ראה: יוחנן יא; אגריה מתארת את הליטורגיה במקום, ראה: מסע אגריה, 25, פורסם אצל: לימור, עמ' 94 והערה 238 על תולדות הכנסייה. ראה עוד: לימור (לעיל, הערה 55), עמ' 30-31, 47-52; מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 277.

הקדושה.⁶⁴ לאחר שהתפלל שם פנה אל קבר רחל,⁶⁵ לאחר שהתפלל שם ובכנסיות ובבתי תפילה אחרים שהיו בדרך⁶⁶ ירד לעבר השילוח⁶⁷ ומשם עלה לציון הקדושה⁶⁸ והשלים את המסלול הקדוש,⁶⁹ ובכל מקום השתחוה לארון. לבסוף פנה לכפר בית טפשא, ואני תמכתי בו בכל מקום. יום לאחר שראיתי את החזיון פנה האב לדרכו.

דבר זה התרחש על מנת לשכנע את הבלתי ראויים שהמבורך ערך פולחן לארון ברוח, בכל מקום קדוש, בכל יום, וייתכן אף שבכל שעה משום הכתוב: 'האדם הרוחני ידין הכול ואותו לא ידין איש' (הראשונה אל הקורינתים ב, טו).

64 על מערת הלידה והכנסייה בבית-לחם ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 272-273; לימור, עמ' 95, הערה 240. 65 בראשית לה, יט. אוסביוס, אונומסטיקון, 82, 10-13, מהדורת קלוסטרמן (לעיל, הערה 59); מסע מבורדו, 12, פורסם אצל: לימור, עמ' 37; מסע פאולה, 108, 10, שם, עמ' 144; אנטונינוס, 28, שם, עמ' 236. מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 272.

66 אתרים נוספים שפטרס האברי היה עשוי לבקר בהם בדרכו מירושלים לבית-לחם היו מנזר הקתיסמה והכנסייה שבתחומו ושדה הרועים. על כנסיית הקתיסמה, שהוקמה ככל הנראה במקום מנחת מרים אם ישו בעת מנוסת המשפחה למצרים (מתי ב, יד), ראה: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 271; מרוול סבור שזיהוי זה מוטעה. השווה: לימור, עמ' 236 והערה 142. והשווה: פרוטו-אוונגליון של יעקב יז, ב-ג (הנקה, אפוקריפה, א, עמ' 383); מסורה זו נזכרת גם אצל אנטונינוס, 28, פורסם אצל: לימור, עמ' 236. תאודור מפתרה מספר ב'חיי תאודוסיוס' כי הגבירה הקליה Hicelia בנתה את המנזר והכנסייה בסביבות שנת 455, ראה: *Vita Sancti Theodosii*, 13-14, ed. H. Usener, Leipzig 1890. השווה: קירילוס מסקיתופוליס, חיי תאודוסיוס, 236, מהדורת שורץ (לעיל, הערה 6), תאודוסיוס שהה במקום כמנהל משק כעשרים שנה. על הממצאים הארכאולוגיים מכנסיית המנזר ראה: ר' אבנר, 'ירושלים, מר אליאס', ח"א, ק (תשנ"ד), עמ' 77-79; 'ירושלים, מר אליאס - כנסיית הקתיסמה', שם. קח (תשנ"ח), 139-142. על שדה הרועים ראה: לוקס ב, ח-כ; היירונימוס, איגרת 13,46, מהדורת לבור (לעיל, הערה 17), עמ' 113. מסע פאולה 108, 10, פורסם אצל: לימור, עמ' 146; פטרוס דיאקונוס, 'על המקומות הקדושים', 1, שם, עמ' 121; מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 273. הממצא הארכאולוגי הקדום ביותר באתר הוא מהמחצית השנייה של המאה הרביעית. תיאור השרידים הבינוניים ראה: V. Tzaferis, 'The Archaeological Excavation at Shepherds' Field', *Liber Annuus*, 25 (1975), pp. 5-52.

67 יוחנן ט, ו. על הבככה כותב הנוסע מבורדו 'בצאתך מירושלים כדי לעלות ציון יש בריכה ושמה שילוח' (המסע מבורדו, 8, פורסם אצל: לימור, עמ' 32 והערות 40-41). השווה אוכריוס, 9, שם, עמ' 160; תאודוסיוס, 8, התיאור הקצר, 6-7, שם, עמ' 204. ייתכן שהכנסייה נבנתה בימי אדוקיה, על כל פנים זו נזכרת במפורש בחיבור 'חיי פטרוס האיברי' (עמ' 55) בקשר להבאתו של פטרוס בעל כורחו לירושלים על מנת למנותו לבישוף, ואז נערכה תפילה 'בכנסייה הקדושה הנקראת שילוח'. ראה גם: אנטונינוס, 24, פורסם אצל: לימור, עמ' 234-235. על תולדות הכנסייה עיין: מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 259; לימור, עמ' 234-235 והערות שם.

68 הנוסע מבורדו לא ראה במקום כנסייה אלא את ביתו של כיפא. הידיעה על כנסייה בציון באמצע המאה הרביעית אצל קירילוס מירושלים, דרשות 4, XVI, 4 (PG 33, 924) 'הכנסייה הנעלה של השליחים'. בדין העיר ע' עיר-שי כי מתוך דברי קירילוס כאן ספק אם ניתן לקבוע בוודאות שמלאכת הבנייה של הכנסייה אכן הושלמה בימיו, ראה: ע' עיר-שי, 'הפולמוס הנוצרי-יהודי מסביב לכנסיית ירושלים במאה הרביעית: היבטים היסטוריים' (לאור ספרות אבות הכנסייה וחז"ל), עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשנ"ג, עמ' 19 והערה 155, עמ' 47 והערה 31. על חניכתה של הכנסייה המקומית בהר ציון בימי יוחנן השני יורשו של קירילוס ראה: M. van Esbrock, 'Une homélie sur l'église attribuée à Jean de Jérusalem', *Le Muséon*, 86 (1973), pp. 286-287; idem, 'Jean II de Jérusalem et les cultes de s. Étienne, de la sainte-Sion et de la croix', *Analecta Bollandiana*, 102 (1984), pp. 107-112. לתולדותיה של הכנסייה במאה הרביעית ראה: י' צפריר, 'ציון - הגבעה הרומית-מערבית ומקומה בהתפתחות העיר ירושלים בתקופה הביזנטית', עבודת דוקטור, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשל"ה, עמ' 94-99, 98-108. המסורות השונות על הכנסייה נדונו אצל לימור, עמ' 94 הערה 239; מרוול (לעיל, הערה 13), עמ' 257-258.